

MEC MUA

İÇİNDEKİLER

Soğuk Savaş Sonrası Neorealizm

HASAN BASRİ YALÇIN

68

Asimetrik Bağımlılık ilişkisi ve
Uluslararası ilişkilerde Güvenlik

MURAT YEŞİLTAŞ

77

M. Ali Çalışkan'ın *Dijital Ontoloji*

Modeli Üzerine Bir Kritik

CİHAT ARINÇ

88

Soğuk Savaş Sonrası Neorealizm Hasan Basri Yalçın

Giriş

Klasik realizmin hakimiyetinin sürdüğü Soğuk Savaş döneminde, Kenneth Waltz'ın neorealizmi uluslararası ilişkiler disiplinine getirilmiş en büyük yenilik idi. Klasik realizmin insan doğasına ilişkin varsayımını ve bu varsayımlarla uluslararası ilişkileri analiz etmeyi indirgemecilik olarak adlandıran neorealizm, kendini yapısalcı bir uluslararası ilişkiler anlayışı olarak sunmuştur. Klasik realizmin 'devlet merkezliği', 'anarşi', 'güç' ve benzeri kavramlarını kabul ve devam ettirmekle birlikte, onu Waltz'ın ifadesiyle 'sistemik'¹ bir teori haline dönüştürmüştür. Klasik realizmi, insan tabiatına dayanan *a priori* varsayımlar kullandığı için eleştirmiştir.

1979'da sistemli bir şekilde Waltz tarafından ortaya atılan neorealizm, getirdiği farklı teori inşa etme anlayışına rağmen, klasik realizmden tamamıyla bir dönüş değil, aksine onun bir devamı niteliğindedir. Bu benzerliğinden dolayı, bilim adamlarının ve pratikteki uygulayıcısı olan devlet adamlarının çoğunu taraftar kitlesine katmaya muvaffak olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki olaylar, neorealist bir perspektiften değerlendirildi ve uygulamada neorealist sonuçlardan kalkarak harekete geçildi. Soğuk Savaşın özellikle son on yılına hakim olan neorealizm, devletlerin, uluslararası ilişkilerdeki genel seyri anlamasında ve uygulamalarındaki temel yaklaşım haline geldi.

Tabii ki neorealizm uzandığı her çevrede tam bir kabul ile karşılaşmadı. Hakim uluslararası ilişkiler yaklaşımı olmakla birlikte, doğduğu ilk günden bu yana çokça tartışıldı. Diğer uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını benimseyen bilim adamları tarafından olduğu gibi, neorealist yaklaşımı benimseyenler tarafından da sık sık eleştirilere uğradı.

Özellikle Soğuk Savaşın bitimiyle, bu eleştirilerin seslerinin daha da yükseldiğini görmekteyiz. Bu çalışma, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, neorealizmin hangi noktalarda eleştirildiğini, yetersiz kaldığını ve bu duruma ne gibi alternatifler getirilmesi gerektiğini araştırmaktadır. Bir teoriyi bütün yönleriyle ve felsefi arka planıyla ele almak için oldukça sınırlı olan bu çalışma, genelde teorinin pratik yetersizliklerini incelemekte ve çok temel varsayımları konu edinmektedir. Bu makale, neorealizmin Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemi başarılı bir şekilde açıkladığını, fakat bu başarının çift kutuplu yapının bir özelliği olduğunu, bu yapı ortadan kalkınca, neorealizmin açıklayıcı gücünün de kaybolduğunu iddia etmektedir.

Neorealizmin artık eski gücünde olmadığını görüyoruz. Soğuk Savaşın bitişi iki kutuplu dünya düzeninin de sonu olmuştur. Dünya, artık yeni bir düzen/düzensizlik ile karşı karşıyadır. Bu, büyük çapta bir sistem dönüşümüdür. İleriki bölümlerde de gösterilmeye çalışılacağı üzere, neorealizm iki kutuplu yapının bitebileceğini dahi görememiştir. Bu değişimin ardından meydana gelecek, yeni sistem hakkında bir şeyler söyleyebilmesi imkansızdır.

Daha öncede yaygın şekilde varolan eleştiriler, iki kutuplu yapının sona ermesiyle birlikte dozajını daha da artırmıştır. Şu sıralarda, genel olarak rasyonalist ve reflektivist teoriler arasında bu durumu açıklamak için ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. Rasyonalist bir epistemolojiye sahip olan neorealizm, reflektivist teorilerin eleştirilerinden oldukça yıpranmış durumdadır. Reflektivist teoriler, içlerinde alternatif dünya görüşleri barındırmaktadır. Yeni dönemin şartlarında bu yönlerinin onlara verdiği imkanla, neorealizme karşı bir üstünlük sağ-

1 Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War*, Colombia University Press, Newyork, 1959.

lamış durumdadırlar. Fakat bu çalışmada, rasyonalist ve reflektivist teoriler ve bunların arasında yaşanan tartışmaların çok derin tahlillerini yapmak yerine, Soğuk Savaşın bitişiyle ortaya çıkan yeni düzende, birbirlerine sundukları alternatifler çerçevesinde bir çözümleme yapılacaktır.

Artık neorealizm eski açıklayıcı gücünde değildir. Bununla birlikte eleştirel teoriler de, neorealizmden boşalan alanı dolduracak kapasitede gözükmemektedir. Fakat en azından neorealizme katkıda bulunabilecek birçok özelliğe sahiptirler. Belki herhangi bir eleştirel teorinin yeni düzeni bütünüyle açıklamasını beklemek hata olabilir. Keohane'nin de belirttiği gibi, reflektivist teorilerin belirli "araştırma programlarına" sahip olamamaları ve test edilebilir teoriler sunmamaları nedeniyle yaşayacakları büyük sorunlar vardır.² Bugün eleştirel teorilerin bütüncül bir dünya görüşü ortaya koyamadıkları açıktır. Ama reflektivist yaklaşımların, uluslararası ilişkiler teorisine eleştirel bir bakış açısı sunma yeteneği de ortadadır.³

Neorealizm Soğuk Savaşın istikrarlı, statik ve çift kutuplu yapısını açıklamada büyük bir başarı göstermiştir. Ancak dinamik bir geçiş sürecinde ve bu sürecin devamında ortaya çıkabilecek olan farklı güç merkezlerini veya oluşabilecek bir hegemonya durumunu açıklamada aynı başarıyı tekrar edemeyeceği şimdiden görülmeye başlanmıştır.

Yeni düzenin çok kutuplu bir yapıya mı dönüşeceği yoksa bir Amerikan hegemonyası haline mi geleceği hakkında henüz açık belirtiler yoktur. Amerika'nın bir hegemonya arayışı vardır. Şayet bu arayışında başarıya ulaşırsa neorealizmin uluslararası sistemin ya iki kutuplu ya da çok kutuplu olacağına, bunun dışında bir hegemonya sisteminin olamayacağına dair öngörüsü⁴ bir anda boşa çıkacaktır.

Bu değişen dünyada Soğuk Savaş sisteminin bitişi neorealizmde güvenilirliğini yi-

tirmesine sebep olmuştur. Bu temel sebep olmakla beraber, bu duruma artırıcı etkiye bulunan iki faktörden daha bahsedebiliriz. Birbiriyle karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan ve bu etkileşim çerçevesinde açıklanmaya çalışılacak olan bu faktörler, Soğuk Savaşın bitişi, artan küreselleşme etkisi ve sosyal bilimlerde ağırlık kazanan post-pozitivist yaklaşımlardır.

Dünyanın, son yıllarda öyle ya da böyle daha hızlı bir şekilde küreselleştiği bir gerçektir. Medya ve artan internet kullanımı gibi iletişim araçları ve gelişmiş ulaşım araçları küreselleşmenin etkisini artırdığı oranda neorealizmin sorgulanmasını da artırmaktadır. Küreselleşen dünya ekonomisinin ve onun sınır ötesi sermaye hareketliliklerinin arz ettiği özellikler, sadece neorealizmin devlet merkezli yaklaşımıyla açıklanamayacak oranda karmaşıklıklar barındırmaktadır. Çünkü bu yeni düzen uluslararası kurumsallaşmaları dahi artırıcı etkiler göstermektedir.

Devlet dışı aktörlerin daha yoğun şekilde ortaya çıktığı, sosyal hareketliliklerin artış gösterdiği, kültür ve gelenek unsurlarının kendisini daha fazla belli ettiği bir ortam oluşmaktadır. Bu kavramlara çok da aşina olmayan neorealizm, devlet merkezli bir güç politikası anlayışıyla, küreselleşmeyi ve etkilerini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Küreselleşmenin bir sonucu da, uluslararası kurumsallaşmanın değişen şartlarda yeniden hayat alanı bulması ve artış göstermesidir. Neorealizmde temel aktör olan devlet, artık uluslararası kurumlar tarafından yapılan meydan okumalarla karşı karşıyadır.⁵ Bu kurumlar uluslararası sistemin yaşadığı esnek ve hareket alanı tanıyan geçiş döneminde, önceki denemelere oranla daha ciddi şekilde kendilerine yer edinme çabası içerisindeyler.

Bir diğer faktör de genel olarak sosyal bilimlerde ortaya çıkan bir tartışmanın, uluslararası ilişkiler disiplinine yansımasıdır. Bu da pozitivism tartışmasıdır. Neore-

2 Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, sy. 32, 1988, s. 392.

3 Fuat Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Faklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

4 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics, Reading*, Addison Wesley: MA and London, 1979.

5 Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984, s. 9-11.

alizm, pozitivist bir metodolojiye dayanmaktadır. Pozitivizmin bilgi inşa tarzından, objektif bilim üretmeye kadar her yönüyle saldırıya uğramasından neorealizm de payına düşeni almıştır. Pozitivist metodolojiye dayalı neorealizmin geçerliliği Soğuk Savaşın şartlarında çok da tartışılmazken, bugün post-pozitivist yaklaşımlar pozitivist uluslararası ilişkiler teorisinin öznelliğini ve yeni dünya düzenini açıklamadaki yetersizliğini gözler önüne sermektedir.

Neorealizm teorisine kendi içinden de, birçok farklı yazar tarafından birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştiriler temel varsayımlara yönelik olmakla beraber, epistemolojisinden ontolojisine, ahlâkî anlayışından tarih anlayışına kadar hem teknik hem de pratik manada birçok farklı alana ulaşmaktadır. Fakat biz bunları şu anda yaşamakta olan sürecin dünya politikasına etkileri çerçevesinde incelemeye çalışacağız. Dolayısıyla, eleştirileri her yönüyle kapsamak yerine, süreçle ilgisi olduğu kadarıyla ele almaya çalışan bir çalışmadır.

Soğuk Savaşın Sonu

Neorealizm, klasik realizmden aldığı, devletin temel aktör olma varsayımı mirasını aynen korumuştur. Bunu, uluslararası ilişkileri bir devletler sistemi halinde sunarak geliştirmiştir. Sistem temelli bir yaklaşım olmasına rağmen, tanımladığı sistem yapısı devletlerin nitelikleriyle açıklanmıştır. Bu nedenle devletin sistemden önce gelmesi ve onu ortaya çıkarması imkansızdır. Waltz'ın sisteminde devletin ortaya çıkışını açıklayacak bir unsur yoktur. Yapı-eden ilişkisi devletin nitelikleriyle kısıtlanmıştır. "Devletin kimliği tanım gereği verilmiş olarak kabul edilmiştir."⁶

Temel aktörü devlet olduğu için, uluslararası ilişkiler alanındaki diğer aktörleri görmezden gelerek onları devletin güdümüne sokar. Soğuk Savaşın devletler merkezli politika pratiği neorealizmin teorik anlayışıyla örtüşüyordu. Bu şekilde onun açıklayıcı gücüne katkıda bulunuyordu. Sınırlı Soğuk Savaş politikaları devlet dışı aktörlerin, güç, etkinlik ve aksiyon kazanmasını engelliyor ve sistemin devlet güdümlü yapısını koru-

yarak devam ettiriyordu. Oysa ki, yeni şartlarda devlet dışı aktörlerin de gittikçe güç kazandıkları görülmektedir. Uluslararası örgütlerin, bölgesel ve kültürel birliklerin, çok uluslu şirketlerin hatta zaman zaman bireylerin bile yeni aktörler olarak gündemi meşgul ettiği görülmektedir.

IMF gibi örgütler bugün devletlerin iç ve dış siyasetlerinde çoğu zaman devletlerden daha belirleyici olmaktadır. Bu konuda uluslararası örgütlerin genel bir yayılım eğiliminde olduğu çok açıktır. Devletlere verdiği krediler karşılığı, yaptığı anlaşmalarla devlet davranışlarını kısıtlayıcı güce sahiptir.

Bu argümana neorealistlerin vereceği yanıt, bu tür örgütlerin büyük güçlerin zayıf olanları kontrol altında tutmak için geliştirilmiş kurumlar olduğu yönünde olacaktır. Fakat bu örgütler genelde devletlerin amaçlarını yansıtmaktan ziyade finans çevrelerinin güvenliğini sağlamakta kullanılmaktadır. Bu da bu kurumların, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sadece devlet merkezli olmadığını, artık daha çok devlet dışı bireysel ya da sınıfsal gruplara hizmet ettiğini göstermektedir.

Bölgesel ve kültürel aktör olarak bir örnek vermek gerekirse, ileriki günlerde daha federatif bir yapıya dönüşme gayreti içerisinde olan Avrupa Birliği verilebilir. Yıllarca birbirlerinin güvenlik konseptlerinde birbirlerini en büyük tehdit olarak gören Almanya ve Fransa, oluşturulacak bir Avrupalı kimliği potasında erimeye gönüllü olarak gitmektedirler. Bu ulus devlet fikrinin yerine bölgesel ve kültürel bir kimlik oluşturma çabasıdır. Ulus-devletin stratejik, güvenlik ve güç hesaplarını bir tarafa bırakması manasına gelmektedir. Ulusal güvenlik kavramının yerini, Avrupa'nın ortak değerlerinin ve kültürünün korunması kavramı almaktadır.

Yine bugünlerde çok uluslu şirketlerin dünya politikasında büyük baskı unsurları oluşturan aktörler olduğu inkar edilemez. Zira onların sebep oldukları sermaye hareketlilikleri, içinde bulundukları devletleri dahi çok daha fazla etkiler hale geldi. Finansal piyasalarda vuku bulan para girişi ve çıkışları çoğu zaman devletleri içinden çı-

6 Gill Friedman & Harvey Starr, *Agency, Structure and International Politics: From Ontology to Empirical Inquiry*, Routledge, London, s. 62.

kılmaz güçlülere sokmaktadır.

Belki de bunlardan daha çarpıcı olanı, artık bireylerin bile uluslararası ilişkilerde birer aktör haline gelmesidir. Miloseviç'in yargılanması bunun en güzel örneklerinden birisidir. "Uluslararası bir savaş suçlusu olan" Miloseviç, "uluslararası bir kurum" tarafından yargılanabilmektedir. Amerika'nın Irak'a karşı bir savaşa değil de, Saddam'ın kendisine karşı bir savaşa girdiğini açıklamaması, onu uluslararası bir aktör olarak görmesinin ve göstermesinin bir sonucudur. Yine Usame Bin Ladin'i ele geçirmek ve 11 Eylül saldırılarının intikamını almak için Afganistan'da girişilen savaş bir bireyi aktör haline getiriyordu. Batı ittifakı için tehdit artık komünist devletlerden değil, tanımı yine doğru düzgün yapılmamış olan terörizmden gelmektedir.

Teröre açılan savaş, batının düşman aktör hakkındaki bir kimliklendirme gayretidir. Bu kimliğin sahibi aktör, egemenlik sınırları çizilmiş ve üzerinde yaşayan bir ulusu barındıran, belli bir devlet veya devletler değildir. Bireyden başlayan, birtakım medeniyet havzalarına kadar genişleyen, içine bazı devletleri de alan ama sadece devlet merkezli olmayan bir tanımlamadır. Terörizmin arkasında bazı "haydut devletlerin" olduğunu ifade eden bir kimliklendirme, bunun arkasında olduğu düşünülen gerçek aktörü gizleme çabasıdır. Çünkü, her ne kadar haydut devletler destekli bir hareket olarak tanımlanmaya çalışılsa da, temelde Batı anlayışında, bu tanımlama birtakım devletlere değil, daha çok İslam Medeniyetine yönelik bir atıftır. Her iki durumda da, aktörü sadece devletten ibaret görmek açıklayıcı olmayacaktır. Aktör devletlerin yanında, Ladin gibi bir birey olacağı gibi, İslam Medeniyeti veya herhangi bir medeniyet de olabilir. Ama devleti tek aktör olarak görmek asla yeterli değildir. Dolayısıyla neorealizmin devleti temel aktör olarak kabul eden anlayışının, artık Soğuk Savaş sonrası çok da kabul edilebilir olmadığı gözükmektedir. Yeni aktör tanımlaması yapılmalı ve uluslararası sistem bu çerçevede analiz edilmelidir. Devlet merkezli neorealizmin böyle bir tanımlama yapabilmesi

ve bunu açıklayabilmesi mümkün değildir. Neorealizm sistemin yeniden üretilmesini açıklar, fakat sistemin değişimini açıklayamaz. Esasında temel gayreti sistemdeki düzenlilikleri açıklamaktır. Bu yüzden değişim onun ilgi alanında değildir. Waltz'ın üç prensibinin ikincisi olan "bireylerin işlevsel eşitliği" nedeniyle, değişim ancak çok kutupluluktan iki kutupluluğa doğru veya tersi yönde olur. Bunun dışında bir değişim öngörmez.⁷ Değişimle ifade ettiği tek şey güç dağılımındaki değişimdir. İleride de daha kapsamlı şekilde açıklanmaya çalışılacağı gibi, Soğuk Savaşın bitişinde ve sonrasında etkili olan fikir dağılımlarındaki değişimi göremez.

Hem iki kutuplu yapının son bulması hem de bir hegemon gücün tek kutuplu bir yapı oluşturması neorealizme çok uzak kavramlardır. Fakat biz bugün Amerika'nın böyle bir role soyunduğunu, karşısında da bunu engelleyebilecek bir güce veya güçlere rastlamadığını görüyoruz. Amerika'nın karşısında şu an itibarıyla de olsa rakip veya rakiplerin olmaması, neorealizmin, sistemin hiçbir zaman tek kutuplu bir yapıya dönüşmeyeceği yönündeki iddiasını anlamsızlaştırmaktadır.

Neorealizm, devletin nasıl ortaya çıktığı sorusuyla değil, devletler sisteminin nasıl işlediği sorusuyla ilgilenir. Devletin nasıl ortaya çıktığı açıklanmaz. Çünkü devletleri ve devletlerin kimlik ve çıkarlarını verilmiş olarak kabul eder. Halbuki yeni düzende sıkı kimlik ve çıkar tanımlamalarına ihtiyaç vardır. Devletlerin kimlikleri değişiklikler arz edebilir.⁸

Belki Soğuk Savaş gibi, devletlerin kimliklerini çift kutuplu bir yapının verdiği ve devletlerin kendilerini tanımlamada çok farklı alternatiflere sahip olmadığı dönemlerde kimlik tanımlamaları sabit kabul edilebilir. Hatta sabit kabul etmek teoremin kabiliyetini artırabilir. Fakat değişen, dinamik ve bol alternatifli bir dünyada durum biraz farklıdır. Devletlerin değişen dünya düzeninde alacakları konum ve buna bağlı olarak geliştirecekleri politikalar konusunda ciddi sıkıntıları vardır.

Bir değişim sürecinde, kâr ve zararların ön-

7 John G. Ruggie, *Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis*, 1986, s. 134.

8 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, London, 1999, s. 240-243.

ceden çok net kestirilememesi sebebiyle, devletler bile kendi kimliklerini tanımlamakta güçlük çekmektedirler. Soğuk Savaşın ani bitişiyle birçok devlet, dış politika konseptini yeni şartlara uyarlama gayretine girmiştir. Artık devamlı bir komünizm tehlikesi yoktur. Karşıda devletleri birbirine bağlayan ve onları bu şekilde kimliklendiren bir düşman algılaması olunca, kimliklerin özelliklerini araştırmakta önemini yitiriyordu. Neorealizm, bu Soğuk Savaş sisteminin kendisine sunduğu imkanla analizlerini yapmıştır.

Yeni dünya düzeninde veya bu geçiş döneminde devletlerin karşısına çıkacak öncelikli tehlikeler nelerdir? Bu soruya her devlet bugün farklı cevaplar verecektir. Aynı şekilde devletlerin çıkarları da farklılıklar gösterecektir. Bu da şunu göstermektedir ki; artık Soğuk Savaşın sabit kimlik tanımlamaları ortadan kalkmıştır. Batı ülkeleri için öncelikli tehlike terörizm olurken, gelişmekte olan ülkeler için tehlike, gelişmiş ülkeler ve onların finansal uzantıları olabiliyor. Bir Batı ülkesi için tehdit, hem Doğudan hem Güneyden gelebiliyor. Yine bir Batı ülkesinin çıkarı hem Doğuda hem Güneyde olabiliyor. Çünkü artık devletler üstündeki Soğuk Savaşın ideolojik kısıtlamaları kalkmıştır. Devletler daha fazla hareket alanı kazanmakla birlikte, daha belirsiz ve belirsiz olduğu ölçüde de tehlikeli bir ortam içerisine yuvarlanmışlardır.

Devletler Soğuk Savaşın neden olduğu kampaşmada kendilerini iki taraftan birinde buluyorlardı. Bu neorealizmin mekanik yapı tanımlamasının öngördüğü bir sonuçtu. Devletler iki seçenek arasında fazla varlık göstermeden kendisini bir kutbun eksenine girmiş buluyordu. Dahil olduğu veya dahil olmak mecburiyetinde kaldığı kutbun liderinin politikalarına uygun hareket ediyordu. Bunun dışında bir alternatife sahip değildi. Sistem, devletlerin hareketlerine kısıtlama getiriyor ve devletlere uluslararası arenada çok az imkan sunuyordu.

Dünyanın iki süper güç tarafından parselendiği bir dönemde herhangi bir devletin bu iki güç arasında esnek bir dış politikaya sahip olması mümkün olmuyordu. Çok kutuplu yapıların sunduğu farklı ittifak alternatiflerinin eksikliği nedeniyle devletler bulundukları kampa sıkı sıkıya yapışmak

mecburiyetindeydi. Halbuki çok kutuplu sistemlerde, herhangi bir devletin değişen çıkarları gereği, bir ittifak grubundan sıyrılıp, bir başka ittifak grubuna dahil olma imkânı vardır. Fakat ideolojik kampaşmayla ikiye bölünmüş bir dünyada bir kamptan, ulusal çıkar gereği, bir diğerine kolayca geçilemez. Çünkü böyle bir taraf değiştirme hareketi, iç siyasî düzenlemelerde de o kampın ideolojisini işler hale getirmek manasını taşıyacaktı. Devletler bu iç politika kaygılarıyla dış politikalarını belirlemişlerdir.

Çoğu zaman ulusal çıkarlarına uymasa da, devletler sırf bu iç politika hassasiyetleri nedeniyle, kamp liderlerinin yönettiği politikaları uygulamıştır. Bu zorunluluk durumuna Soğuk Savaş dönemi Türk-Yunan ilişkileri iyi bir örnek olarak gösterilebilir. İki ülkenin ulusal çıkarlarının çok temel noktalarda zıtlık göstermesine rağmen, bu iki ülke NATO'nun güney kanadını oluşturmaya devam etmişlerdir. İkili ilişkilerde yaşanan problemler çok ciddi olmasına rağmen, bu problemler yatıştırılarak geçiştirilmeye çalışılmıştır. Yunanistan bir dönem dış politika konseptinin “kuzeyden gelen tehlike” yerine “doğudan gelen tehlike” şeklinde değiştirmeye de teşebbüs etti ve NATO'dan ayrıldı. Fakat sistemin buna izin vermemesi nedeniyle çok kısa bir süre sonra yine üyelik için başvurmuş ve yine Türkiye veto hakkını birkaç kez kullanmasına rağmen de sistemin zorlamasına boyun eğerek Yunanistan'ın yeniden üyeliğine evet demek zorunda kalmıştı. Sistem, Yunanistan'ın kendi kimliğini kendisinin belirtmesine izin vermemiştir. Sistem, devletleri ya komünist blok ya da kapitalist blok arasında tercih yapmaya mecbur bırakmıştır.

Bir farklı alternatif olarak üçüncü dünya ülkeleri hareketi ortaya çıkmıştır. İlk başlarda iyi bir alternatif gibi görünürken yine sistemdeki iki süper gücün etkisi altında üçüncü dünyacılık da fazla bir etkiye olmamıştır. Sistem, iki süper güç arasında materyal imkanların dağılımından ve bunların artırılma gayretinden ibaretken, materyal imkanlara sahip olmayan üçüncü dünyacılık iki kutba alternatif bir üçüncü kutup olmamıştır. Yalnızca Birleşmiş Milletler'de bir oy potansiyeli oluşturmuş fa-

kat Güvenlik Konseyi'nde bir etkinlik elde edemediğinden, bunun da bir alternatif olmadığı ve süper güçlerin etki alanında olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır.

Bütün bunlar statik ve iki kutuplu bir yapının sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Neorealizm de, etkisini işte böyle bir düzende gösteriyor ve bu düzenin içinde ortaya çıkan hadiseleri açıklamakta büyük bir başarı gösteriyordu. Fakat bu sistemin yıkılmasıyla uluslararası ilişkiler dinamizmini yeniden kazandı. Tarih, bir süreç olarak yeniden uluslararası ilişkilerdeki yerini aldı.⁹ Soğuk Savaşın statik yapısı, tarihi dışlayan neorealizmin, sistemin anlık fotoğrafından hareket eden açıklamalarını kullanışsız hale getirdi. Neorealizm, tarihi süreci dışladığında, sistemin veya sistemi oluşturan aktörlerin nasıl oluştuğu sorusuyla ilgilenmek mecburiyetinde kalmıyordu. Temelde eksik ve yanlış olan tarihi dışlama yaklaşımı, Soğuk Savaşın statik yapısında oldukça iyi işlemiştir. Fakat Soğuk Savaş sona erince tarih yeniden ortaya çıktı. Statik, ideolojik ve iki kutuplu yapının yerini, tarihi, sosyal ve dinamik bir yapı aldı. Bu noktada neorealizm de açıklayıcı gücünü yitirdi.

Sistemdeki aktörler artık kendi kimlik ve çıkarlarını, kutup liderlerinin yönetimi doğrultusunda belirleme mecburiyetinde değil, bire bir ilişkilerini de farklı farklı inşa etme şansına sahiptir. Dolayısıyla artık aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını verilmiş olarak ve hepsini hemen hemen aynı özelliklere sahip kabul etmek büyük yanılgılara neden olur. Dünyanın içinde bulunduğu dinamik süreç itibarıyla kimlik ve çıkarlar farklılıklar arz etmektedir.

Şu anda sistemdeki bütün aktörler için düşmanın belirsizliği sözkonusudur. Aynı ölçüde sistem içindeki dost aktörler de belirsizdir. Aktörler kendilerini gelişmelere adapte edebilmek için kendi dış politika önceliklerini belirlemeye çalışıyor. Dolayısıyla neorealizmin iddia ettiği gibi, devlet kimliklerini, alternatif ve çıkarlarını verilmiş olarak kabul etmek artık pek doğru gö-

zükmemektedir. Sağlıklı analizler yapılabilmesi için devletlerin kimlik ve çıkarlarının çok ayrıntılı ve dikkatli biçimde incelenmesi gerekmektedir.¹⁰ Bu dinamik, farklılıklar ve alternatifler sisteminde ancak kimlik ve çıkarların farklılıklarını ve her bir aktöre has olan özellikleri belirleyebilen bir teori, uluslararası ilişkileri açıklamada yardımcı olabilir. Neorealizmin varsaydığı gibi aktörlerin hepsini materyalist bir temelde, ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan unsurlar olarak görmek yerine, toplumsal temelde tanımlamalara giden bir yaklaşım tercih edilmelidir.

Günümüzde artık devletleri uluslararası ilişkilerin tek aktörü ve bu aktörleri sadece birer bilardo topu gibi bir etkileşimde bulunuyor olarak tanımlamak bir hata olur. Dünyada yaşanan gelişim ve değişim, toplumların artık daha üst düzeyde bilinçlenmesine sebep olmuştur. Aktörleri birer bütün olarak ele almak onların iç yapısını ve bu iç yapıların dışa olan tepkimesini görmezden gelmek olur.¹¹ Halbuki, medya gibi iletişim araçları sayesinde yeni dönemde kamu oylarının dış politika davranışlarını büyük oranda etkilediği görülmektedir.

Uluslararası alanda böyle bir etkidenden oluşacak yeni bir anlayış, neorealizmin materyalist anlayışından çok, kültür ve ortak değerler gibi kavramların gündeme gelmesine sebep olacaktır. Özelde, bir aktör dış politikasında alacağı pozisyonda iç dinamikleri daha fazla göz önünde bulundurmak mecburiyetindedir. Genelde ise, toplumların bilinç düzeyindeki artış sebebiyle, artık uluslararası sistem aktörlerin kısır ve bencil davranışlarına mahkum olmak mecburiyetinde kalmayacaktır. Esasında bu neorealizmin sistemin düzenleyici ilkesi olarak gördüğü *anarşi* kavramına vurulan büyük bir darbe olacaktır.

Dolayısıyla devletler, artık sadece kârı maksimize etmeye veya hayatta kalmaya çalışan, bencil ve bu davranışları mekanik bir şekilde yerine getiren "edenler" olarak değil, kendisine bir "niyetlilik"¹² atfedilebile-

9 Andrew Linklater, "The Question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View", *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt: 21, sy. 1, 1992, s. 79.

10 Alexandre Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, London, 1999, s. 228.

11 Richard Ashley, "Political Realism and Human Interests", *International Studies Quarterly*, Cilt: 25, sy. 2, 1981.

12 Wendt, *a.g.e.*, s. 222.

cek aktif birer aktör olarak tanımlanmalıdır. Bu birimsel aktörlerin davranış pratiklerinin alternatifler barındırdığını göstermektedir. Aktörün bir yönüyle sistemin zorlayıcı etkisinden kurtulması manasına gelirken, diğer yönüyle toplum baskı ve etkisinin artması demektir.

Bunu sağlamak için, mekanik Weberyen devlet tanımına, toplum kompleksini de içeren Marksist devlet tanımının eklenmesi gerekmektedir. Böyle bir tanımlama, aktörün hareket alanından bir şey eksiltmezken, onun içindeki toplum etkisini daha belirgin hale getirir. Toplumun bilinç ve etkisinin artış gösterdiği bir dönemde, ancak böylece devletin toplumsal temelini de göz önünde bulunduran bir yaklaşım uluslararası ilişkileri açıklamada daha başarılı olacaktır. Toplumsal temele dayalı bir anlayış geliştiremeyen teoriler, kendi mekanik yapıları içinde kısır bir döngüye mahkum olacaktırlar.

Devlet tanımına toplum kompleksini de eklemek, dış politikadaki birim aktörün davranışını etkilemenin yanında, sistemin mantığını da kökünden değiştirecektir. Artık, devletler sadece bencil davranış sergilemek yerine, toplumlardan gelecek seslere de daha fazla kulak vermek mecburiyetinde kalacaktır. Bilinç düzeyi artmış bir toplumun etkisi de, sistemin mantığında köklü bir değişimi barındırmaktadır. Sistemin mantığının anarşi olduğuna dayanan ve bunu sistemin düzenleyici ilkesi olarak gören neorealist görüş büyük bir darbe alacaktır. Kamu oylarının tepkileri, devletleri daha meşru zeminlerde hareket etmeye zorlayabileceği gibi, uluslararası sisteme bakışı da değiştirecektir. Anarşik bir zemin yerine, ortak değerlere bağlı bir zeminin teşekkül etmesine katkıda bulunacaktır.

Neorealizm için anarşi, kendiliğinden ve zorunlu olarak ortaya çıkar ve sistemi düzenler. Günümüz koşullarında bu düşünciyi devam ettirmek gereğinden fazla iddialıdır. Son dönem dönüşümü göstermektedir ki, “kendi başına anarşinin mantığı diye bir şey yoktur”. Anarşiye anlamını, onda yaşayan insanların çeşitleri ve onların arasındaki ilişkinin yapısı verir.

Neorealizm için anarşi çok temel bir varsayımdır. Sistem, anarşik yapının bir sonucu olarak ortaya çıkar ve o sistemin düzenleyici ilkesidir. Devletler, ancak anarşik sistemin zorunlu kıldığı davranışlarda bulunabilirler. Anarşi, sistemin olmazsa olmazıdır. Sistem, zorunlu olarak anarşiyi üretir. Gerçekten anarşi neorealizmin iddia ettiği gibi kaçınılmaz mıdır? Bu konuda Wendt kesin bir ifadeyle şunları söyler:

Kendi kendine yardım ve güç politikası anarşinin sebepsel ve mantıkî bir sonucu değildir. Biz eğer bugün kendimizi böyle bir kendi kendine yardım pozisyonunda buluyorsak bu yapı yüzünden değil, süreç yüzündendir. Pratiklerden ayrı bir anarşi mantığı yoktur. Kimliklerin ve çıkarların yapısını yaratan işte bu pratiklerdir. Bu yüzden süreçten ayrı bir yapı ne var olur ne de sebep olucu bir güce sahip olur. Kendi kendine yardım ve güç politikası kurumlarıdır, anarşinin temel özelliği değil. Anarşi devletlerin yaptığı şeydir.¹³

Wendt’in iddiası, anarşinin ve onun sonuçlarının kaçınılmaz olduğunu düşünen neorealizm için ciddi bir meydan okumadır. Wendt ve onun konstruktivist yaklaşımı için tek başına anarşinin mantığı diye bir şey yoktur. Kimlikler ve çıkarlar verilmiş değil, bizim yarattığımız şeyler olduğundan, zor da olsa bunu değiştirebiliriz. Bunu sağlamak için de neorealizmin, sistemi yalnızca materyal güç dağılımı olarak gören anlayışını ortadan kaldırmak gerekmektedir. Neorealizm için sistemin özelliği güç dağılımının çeşidine göre belirlenir. Bu güç dağılımı yalnızca materyal güçlerin dağılımıdır. Wendt ise, sistemin özelliğinin yalnızca materyal güç dağılımı olmadığını, “paylaşılan fikirler” olduğunu savunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde yaşanan son dönüşümler nedeniyle artık bu materyalist anlayışın yerini idealist anlayış almalıdır. Ancak toplumun etkisini görebilen sosyal tabanlı bir yaklaşım sistemin anlaşılmasında faydalı olabilir.

Neorealizmin Soğuk Savaşın bitebileceğini görememesinin en önemli nedenlerinden

13 Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Cilt 46, sayı 3, 1992, s. 394-95.

biri budur. Sisteme yalnızca materyal güç dağılımı gözüyle bakan neorealizm, komünist blokta yaşanan toplumsal ve kültürel olayları görememiştir. Devletlerin içinde yaşanan toplumsal ve kültürel hareketliliklere duyarız kalmıştır. Halbuki paylaşılan fikirler, dağılımı anlayışına uygun gözlemler yapılmış olsaydı, bu hareketlilikler rahatça gözlenebilirdi.

Paylaşılan fikirler sosyal yapının kültür olarak bilinen parçasını oluşturur. Anarşik sistemin kültürü onun yapısıdır. Yine Wendt'e göre, anarşi üç ayrı kültüre sahip olabilir: düşmanlık (Hobbes), rakiplik (Locke) ve dostluk (Kant). Uluslararası ilişkilerin bunların birinden başlayıp evrimleşerek ilerleme kaydettiği söylenemez, ancak farklı kültür çeşitleri barındırdığının bir göstergesidir.¹⁴

Waltz, devletlerarası farklılaşmayı yalnızca işlevsel olarak değerlendirir. Toplumsal hayattaki rol farklılaşmasını görmez. Halbuki bu, son dönemde gittikçe ihtiyaç duyulan bir yaklaşım haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dönüşümünde yeni toplumsal hareketliliklerin ortaya çıkması büyük önem taşımıştır. Fakat neorealizm kültür, gelenek ve kimliğin önemini küçümsediği için, bu dönüşümün farkına varamadı. İki kutuplu yapının yıkılabileceğini göremedi. Bunu göremediği gibi bu yapı yıkıldığında da yeni düzene adapte olamadı ve yeni düzenin yeni kavramları onu şaşkınlığa uğrattı. Şayet, neorealizm oluşmakta olan sistemi açıklamaya adaysa, mekanik sistem ve materyalist güç dağılımı anlayışını revize edebilmelidir.

Küreselleşmenin Artan Etkisi

Görülüyor ki, Soğuk Savaşın bitimiyle neorealizm de ciddi sıkıntılara düşmüştür. Burada Soğuk Savaşın bitimiyle hız kazanan ve onun bitişine hız da kazandıran küreselleşmeyle karşılıklı bir etkileşim görülmektedir. Küreselleşme neorealist yaklaşımı zora sokan ikinci meseledir.

Çoğu neorealist, küreselleşmenin, ulusla-

rarası politika oyununu çok değiştirdiğine inanmaz. Devlet esas aktör olmaya devam eder. Ayrıca zaten küreselleşme sürecini kontrol eder ve yönetir. Küreselleşmenin devletler için sadece yeni güvenlik meselelerine neden olduğunu düşünür.¹⁵ Toplumlar arasında varolan farklılıkları ortaya koyacağını ve bunun da stratejik bölgelerde istikrarsızlığa neden olacağını düşünür. Fakat günümüzde görülen manzara pek de bu kadar basit değildir.

Küreselleşmenin artan bir şekilde etkisini göstermeye devam ettiği çok açıktır. Sınırları aşan toplumsal hareketlilikler ve küresel iş bağlantıları birçok siyasî meseleyi devletten çok farklı noktalara taşıdı. İnternet kullanımı, yoğun medya etkisi, toplumlararası iletişimi artırmaya devam ettiği ölçüde dünya politikasını çok daha derinden etkileyecektir.

Çevre bilinçlenmesinden, nükleer silahlara karşı artan tepkiye kadar toplumlar artık dünya siyasetinin daha fazla içindedirler. Bu durumun bir şekilde teorik analizi yapılmak mecburiyeti vardır. Fakat neorealizm küreselleşme sürecini sadece devletlerin kontrolünde bir süreç olarak görürken ve devlet dışı aktörleri görmezden gelirken bu görevi yerine getiremeyecektir.¹⁶ Bu nedenle sadece yapıya ve birimler arasındaki etkileşime vurgu yapan bir yaklaşım yerine, sürece de vurgu yapan bir yaklaşım benimsemelidir.

Yeni dünya düzeni sosyal gerçekliklerin ve kültürel oluşumların önem kazandığı bir dönem olacaktır. Günümüzde toplumların, devletler ve onların politikaları üzerindeki etkileri gittikçe artmaktadır. Medyanın artan etkileri, toplumların dünya politikaları hususunda daha fazla bilgi edinmelerine yol açmaktadır. Bu da devlet politikalarının toplumlar tarafından çok daha fazla etkilenebilmesi manasına gelmektedir.

Toplumların dünya politikasında artan etkisinin bir diğer sonucu da, uluslararası ilişkilerin devlet merkezlikten kültür havzaları alanlarına kayması olacaktır. Neore-

14 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, London, 1999, s. 247.

15 Kenneth Waltz, "Structural Realism After the Cold War", *International Security*, s. 56.

16 Robert O Keohane, "International Institutions: Two Approaches" *International Studies Quarterly*, No: 32 1988, s. 392.

alizmin devletin temel aktör olma varsayımıyla tamamıyla çelişen bu durum içinde çok daha büyük dönüşümler barındırmaktadır. Westphalia devlet sistemiyle kültürel birliktelik oluşumları arasında salınan bir aktörler manzarası vardır. Neorealizme çok uzak olan *toplum* ve *kültür* gibi kavramların dünya politikasındaki yerini alması, neorealizmin yerine yeni yaklaşımların ağırlık kazanmasını gündeme getirecektir.

Pozitivizmin Azalan Etkisi

Yine Soğuk Savaşın bitimiyle hemen hemen aynı dönemlere rastlayan, pozitivist metodolojinin hakimiyetini kaybetmesidir. Bu çalışmada ayrıntılı epistemolojik tahlillere inilemeyeceğinden, konuyla ilgisi oranında değinilmeye ve sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplini son kırk yılını pozitivism hakimiyeti altında geçirmiştir. Fakat son dönemde ciddi eleştirilere maruz kaldığından, eski hakim gücünden söz edilememektedir. Neorealizm de pozitivist bir bilim anlayışına sahip olduğundan, o da yapılan eleştirilerden payına düşeni almıştır.¹⁷

Neorealizm zamana bağlı kalmayan, her dönem ve her şarta uygun bir uluslararası ilişkiler teorisi olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu da onun statik yapısının sebebi- dir. Onu Soğuk Savaş döneminde değerli ve başarılı kılan, iki kutuplu sistemin statik ve istikrarlı yapısıyla uyum içinde olmasıydı. İnsan öznelliğinden bağımsız bir gerçeklik olduğu iddiası neorealizmi “teknik rasyonalite”ye götürdü. Ashley’e göre, neorealizm “teknik-ussal bir bilgi biçiminin hakimiyetinin uluslararası ilişkiler teorisindeki yansımasıdır”. Teknik realizmdir.¹⁸ Temelini teknik bilgi ya da ampirik gözlemcilik oluşturur ve tek doğru bilginin bu olduğunu iddia eder. Halbuki teknik çıkarlara dayalı bilgi tek bilgi şekli değildir.

Neorealizm alternatif bir dünya düzeni ya-

ratmaya çalışmaz, aksine varolan hakim düzenin devamını sağlar. Sistem içinde ortaya çıkacak problemleri çözer ve bu sonuçları meşrulaştırır. Temelde neorealizm “problem-çözücü teoridir”.¹⁹ Soğuk Savaşın sabit ve istikrarlı yapısı bu problem çözücü yaklaşım lehine işlemiştir. Fakat şimdi ise ortada buna alternatif bir dünya düzeni vardır. Bu alternatiflerin neorealizm tarafından açıklanması beklenemez. Onun yerine alternatif dünya düzenlerine yol verecek, eleştirel yaklaşımlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Soğuk Savaş analiz etmedeki başarısı neorealizmi en yaygın kullanılan uluslararası ilişkiler teorisi olma konumuna getirmiştir. Bütün sistem neorealizmin perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu uzun süren bir hakimiyet dönemidir. Fakat Soğuk Savaşın bitişi neorealizmin de bu hakimiyeti yitirmesine neden olmuştur. Zaman-aşırı olduğu iddiası taşıyan, bunun için tarihi teorisinin dışına iten neorealizm, yine kendisi gibi tarihi dışa iten, sabit ve istikrarlı bir sistem içinde kendi kendini kutsamıştır. Fakat, başlangıç döneminde bu sistemin gün gelip son bulacağını görmede aynı başarıyı tekrar edememiştir. Dolayısıyla devamında ortaya çıkan sahnede büyük bir şaşkınlık yaşamaktadır. Bütün varsayımları statik ve devlet merkezli bir yapı için kurgulandığından, yeni oluşan sistemi görebilmesi ve açıklayabilmesi olanaksızlaşmıştır.

Bugün neorealizm bir bunalımla karşı karşıyadır. Sahip olduğu temel varsayımlarla bu bunalımı aşması beklenemez. Soğuk Savaşın bitişi ve yine onunla etkileşim içinde olan iki faktör, yani küreselleşme ve post-pozitivist yaklaşımların gösterdiği yükseliş, neorealizmin düşüşünün sebebidir. Birbirleriyle sıkı bir etkileşim içinde olan bu üç gelişme, neorealizmin varsayımlarıyla yaşadığı uyumsuzluk sebebiyle, onun açıklayabileceği durumdan çok ötedir. Yeni düzen-

17 Steve Smith, “Pozitivism and Beyond”, *Intenational Theory: Pozitivism and Beyond*, ed: Steve Smith Ken Booth, Marysia Zalewsky Cambridge University Press, London, 1999, s. 11.

18 Richard Ashley, “Poverty of Neorealism”, *Neorealism and its Critics*, ed: Robert Keohane, Colombia University Press, Newyork, 1986, s. 261.

19 Robert Cox, “Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Neorealism and its Critics*, ed: Robert Keohane, Columbia University Press, Newyork, 1986, s. 208.